

УСЛОЖЊАВАЊЕ СИСТЕМА МОДЕЛА ЗАВИСНОСЛОЖЕНИХ РЕЧЕНИЦА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОХРВАТСКОМ ЛЕЗИКУ

МИЛОШ КОВАЧЕВИЋ

Филозофски факултет Сарајево

UDK 808.61/62—561.1

Изворни научни рад

Примљен: 1. фебруара 1990.

Прихваћен: 9. априла 1990.

1. Увид у научну и граматичку сербокroatистичку литературу нуди искривљену слику о многим синтаксичким појавама. Нарочито ако се тако може квалификовати непотпуност синтаксичких и пописа и описа. Та редукованост слике посебно је изражена у области сложене реченице, особито оне зависносложене. Редукованост је карактеристика како описне »слике« семантичке структуре забиљежених реченичних модела тако и саме пописне »слике« модела зависносложене реченице.¹

Разлози су томе вишеструки, а њихово би свестраније разматрање захтијевало шири простор, а и другачији повод и циљ. Овдје зато наводимо само неке, оне најочигледније. Непотпуност (која се често може оквалификовати као непостојање) семантичких описа појединих граматичких модела последица је, прије свега, још увијек богатије (и компетентније) граматичке од научне литературе о сложеним реченицама. Многи од типова зависнослжених реченица нису уопште били предметом научне елаборације, па се једина обавјештења о њима могу наћи у (школским) граматикама. Не треба посебно ни напомињати на каквим методолошким разликама почива граматичка и научна обрада било ког проблема. Недостатак је научних описа довео до тога да се о семантичким вриједностима зависних реченица по правилу говори на нивоу категоријалне семантике.² С друге стране, превласт методичких над методолошким аспектима анализе условљава да се суперординираним проглашава најирелевантнији од критерија што их дата анализа подразумијева.³ Резултати погрешног вредновања критерија показали су

¹ Стање са независнослженим реченицама утолико је боље што је број типова (модела) тих реченица неупоредиво мањи од броја типова зависнослжених реченица.

² Другачије речено: наводе се само реченични модели за неку семантичку категорију, која се прихвата као општепозната мада се о њеној семантичкој структури уопште и не говори.

³ Тако је, на примјер, у већини грамика методички најприхватљивији функционално-позициони критериј суперординиран синтаксички неупоредиво релевантнији критеријима: структурном и семантичком (с тим да се о структурном аспекту сложене реченице по правилу уопште и не говори).

се вишеструко штетним: због скретања пажње с релевантног на ирелевантније, због неуочавања иманентних структурних карактеристика сложене реченице, неиздвајања семантичких типова и подтипова који не одговарају задатом методичком моделу, због недопустивог поистовјешивања функционалних са семантичким типовима зависнослужених реченица, итд.

Посљедице су другог недостатка — прихватање редуковане пописне слике модела зависнослужених реченица као »коначне« — још теже, јер је нормално претпоставити да ће уочена форма ипак једном доћи и на ред научног интересовања, док незабиљежена мора да »чека« на статус уочености е да би се уопште о њој могло говорити.

Разлоге некомплетираности »списка« субординацијских везника и везивних ријечи српскохрватског језика, а самим тим и немогућности комплетирања система модела зависнослужених реченица као нужног предуслова било ког иоле озбиљнијег описа, треба тражити у избору нерепрезентативног, функционалностилски једноличног корпуса на коме је вршена анализа. Наиме, тамо гдје корпус чине »овјерени« примјери, они су по правилу узимани из белетристичког стила, стила најмање нормативног, чија је једна од инхерентних особина одбојност за богаћење система субординацијских везника путем формирања (и прихватања формираних) сложених везника: како због њихове »гломазности« која је у нескладу са стилском углађеношћу, како због њихове једнозначности, што је опет једна од непожељних особина књижевноумјетничког текста. Многи модели зависнослужених реченица који су одлика специјалних стилова стандардног језика (научног, административно-правног и публицистичког) остали су тако незабиљежени, а они замијењени спомињани су тек онако успут, као споредна појава, као мањевриједни од »основних« модела. Тиме је »оскрнављена« истинитост слике модела, а уједно и ускраћена могућност за подробније семантичке и стилистичке описе многих категорија што се изражавају и зависнослуженом реченицом.

Од рада на једнофункционалном, белетристичком корпусу свакако је гори — на жалост такође не тако ријетко присутан — рад без корпуса, рад са измишљеним примјерима, који често служе само за поткрепу (за)мишљене слике система, а заправо увијек псеудосистема. Јер, могућности се језика ту свде на могућности властитог знања језика, а то се двоје никад, баш никад, не може поистоветити (пошто ниједан појединац не може располагати свим могућностима што их подразумева језички систем у цјелини). Зато су такве, сужене, анализе прије жеља (за)мишљеног неголи слика стварног стања.

Функционалностилска разнородност корпуса тако се показује нужним предусловом било које иоле озбиљније и подробније анализе модела зависнослужених реченица.

2. С обзиром да је српскохрватски језик млад књижевни језик, у њему је и процес функционалностилског раслојавања на језичкој основи до пуног изражаја дошао тек у XX вијеку, посебно у његовој другој

половици. А богаћење система зависнослужених реченица у директној је вези са функционалностилским раслојавањем. Унутар специјалних стилова стандардног језика, посебно научног и административно-правног, стално је присутна тежња ка проширењу броја реченичних форми, како поради прецизнијег изражавања појединих значења или нијансе неког од значења, тако и зарад изражавања дотад »неграматикализованих« значења (значења за чије изражавање језички систем нема посебних, једнозначних јединица). Тако се у окриљу специјалних стилова повећава број форми за изражавање »постојећих« категорија, али и стварају посебне форме за изражавање дотад »неграматикализованих« категорија. А и једно и друго за резултат имају богаћење и усложњавање система зависнослужених реченица српскохрватског језика.

2.1. Богаћење модела зависнослужених реченица непосредно је повезано с једним другим процесом — с процесом богаћења система приједлога (стварањем великог броја приједлошких израза)⁴ и посебно с тим повезаним богаћењем (усложњавањем) система замјеничких прилошких израза у српскохрватском језику. Иако ширих и темељнијих истраживања овог процеса у српскохрватском језику још увијек нема, на основу се и оних парцијалних да закључити да се систем замјеничких прилошких ријечи — иначе веома оскудан за сложене семантичке категорије⁵ какве су, нпр., каузалност, погодбеност и концесивност — почео богатити захваљујући стварању све већег броја прилошких израза, насталих најчешће уједињењем једнозначног приједлога или приједлошког израза с демонстративном замјеницом *то* или *ово* у неком од зависних падежа, најчешће у генитиву (као нпр.: због тога, услед тога, зарад тога, на основу тога, захваљујући томе, с обзиром на то, без обзира на то, и поред тога, у(с)пркос тога / томе, послије / након тога, ради тога, и сл.). Ти су прилошки изрази, попут правих замјеничких прилога, најчешће преузимали улогу лексичких конектора⁶, тј. улогу верификатора смисаоног међуодноса садржаја двију или више у текст уланчаних реченица. Само ради касније потребе нужног успостављања суодноса ових с другим типовима везивних (конекторских) јединица, овдје наводимо за поткрепу неколико овјерена примјера⁷ употребе овог типа лексичких конектора:

⁴ О приједлошким изразима у српскохрватском језику в. у Јб. Поповић, *Предлошки изрази у савременом српскохрватском језику*, Наш језик, XV/3—4. Београд, 1966, 195—220.

⁵ В. нпр.: П. Пишер, *Замјенички прилози (граматички статус и семантички типови)*, Нови Сад, 1983, 95—107.

⁶ О лексичким конекторима в. нпр.: Ј. Силић, *Од реченице до текста*, Либер, Загреб, 1984, 109—132.

⁷ Сви примјери што их наводимо у овом ексерпирани су из сљедећих дјела: Владимир Анић, *Гласар за лијеву руку*, Напријед, Загреб, 1988; Иван Чоловић, *Дивља књижевност*, Нолит, Београд, 1984; Предраг Финци, *Исходиште питања*, Глас, Бања Лука, 1987; *Недјеља*, седмична ревија из Сарајева; *Одјек*, ревија за умјетност, науку и друштвена питања, из Сарајева; *Ослобођење*, дневне новине, из Сарајева; *Политика*, дневне новине, из Београда; Михаило Стевановић, *Функције и значења глаголских времена*, САНУ, Београд, 1967; Марко Вешовић, *Четврти геније*, Свјетлост, Сарајево, 1989.

- (1) Такво питање постаје могући »увод у филозофију«, у коме се сви досадашњи одговори поново преиспитују. *Због тога* је оно увијек на почетку. И *због тога* је свако мишљење уједно мишљење почетка (Финци, 100); Сплићани су изједначили из престрога досуђеног једанаестерца у 64. минуту. *Након тога* избила је велика гужва, али је само голман Стојановић зарадио јавну опомену (Ослобођење, 14988, 12. 3. 1990, 11); Но, *и поре тога*, ниједан од ових проблема није несавладив (Недјеља, I, 3, 11. 3. 1990, 49) итд.

Идентичну функцију — функцију верификатора смисаоног међуодноса садржаја, али сад клауза — имају наведени прилошки изрази употребљени у координираној постпонованој клаузи једне независносложене реченице⁸. Потреба навођења таквог замјеничког прилога, односно прилошког израза, обрнуто је пропорционална »самодовољној« једнозначности смисаоног међуодноса садржаја координираних клауза: што је тип логичко-семантичког односа садржаја клауза сам по себи више препознатљивији, то је потреба навођења прилошког израза као семантичког верификатора тог односа мања, и обрнуто.

- (2) Наумовски је промашио једанаестерац и *послије тога* кола су кренула низбрдо (Ослобођење, 14981, 5. 3. 1990, 11); У поменутом случају Банка није била у стању благовремено суду доставити све чекове, *због тога* се суђење и отегло (Ослобођење, 14979, 3. 3. 1990, 6); Процијениће се рад сваког појединца *и на основу тога* предузети одговарајуће мјере (Ослобођење, 15010, 3. 4. 1990, 5) итд.

2.1.1. Замјенички прилози и прилошки изрази наведеног типа подлога су формирању нових субординацијских везника. А субординацијски сложени везници преко замјеничких прилошких израза овога типа настају на два начина. Најприје и најчешће тако да цио прилошки израз уђе у састав сложеног везника уједињујући се с експликативним везником *што* или *да*. При том, међутим, демонстративна замјеница то у склопу прилошког израза има сасвим другачију функцију: она није више анафорски употребљена, какву функцију увијек има у склопу лексичког конектора (1) или семантичког верификатора садржаја координираних клауза (2), — него је употребљена *катафорски*, па није супституент садржаја претходног текста него је асемантична с обзиром на њ, тако да јој се значење експлицира тек зависном клаузом уведеном везником *што* или *да*. С једним од тих везника у одређеним синтаксичко-семантичким условима⁹ може ујединити, прерастајући тако у

⁸ Уп.: И. Прањковић, *Координација у хрватском књижевном језику*, Загреб, 1984, 61.

⁹ О синтаксичко-семантичким условима који спречавају или омогућују стварање сложених везника в. на примјеру сложених узрочних везника у М. Ковачевић, *Узрочно семантичко поље*, Свјетлост, Сарајево, 1988, 62—66, као и у тамо наведеној литератури.

квалитативно нову јединицу — сложени субординацијски везник. А тај је везник верификатор и граматичког суодноса клауза (јер увијек носи граматичко значење субординације) али и семантичког суодноса клауза (јер по правилу због једнозначности приједлога у свом саставу пред-одређује једнозначно »тумачење« смисаоног међуодноса клауза).

- (3) На пример, неуспех је доживела и песма »Сањам«, *упркос томе што* је њу 1981. године уз велику рекламу лансирала једна од данас нај-популарнијих певачица — Ханка Палдум (Чоловић, 164); Тек ми тај облик (имперфект — М. К.) налазимо у широкој употреби у језику свих наших, и српских и хрватских писаца XIX века, *и насупрот томе што* га у завичајном говору већине њих тада није било (Стевановић, 105); ... итекако можеш бити не само Законом гоњен, него и Законом стегнут, *због тога што* си се ... слијепо придржавао закона (Вешовић, 63); Држава и њени органи стављени су на опасну кушњу, а шта год да ураде, као у причи о »тамном вилајету« неће ваљати, *зарад тога што* се свака слична интервенција ... опасно исполитизира (Ослобођење, 14779, 11. 8. 1989, 1); *Без обзира на то што* је наша босанскохерцеговачка академија млада, ја својим највећим дометом сматрам управо то што сам постао академик (Ослобођење, 14966, 18. 2. 1990, 4); *И поред тога што* ови (студентски) захтјеви ни-су испуњени, студенти су одлучили да крену на наставу (Ослобођење, 14982, 6. 3. 1990, 5) итд.

Други начин формирања сложених субординацијских везника преко истог типа замјеничких прилошких израза подразумева обавезну или факултативну редукцију катафорске замјенице, тако да експликативни везник долази у непосредну везу с приједлогом или приједлошким изразом чинећи с њим једнозначан сложени субординацијски везник, као нпр.:

- (4) *Након што* му је дао жути картон, Бујић му је показао и црвени (Ослобођење, 14988, 12. 3. 1990, 11); *Без обзира што* постоје четири катедре за оријенталистику у Југославији на којима се студирају оријентални језици, научни рад из области оријенталистике углавном се веже за овај Институт (Недјеља, I, 4, 18. 3. 1990, 26); Отуд и нема мјеста чуђењу што у Републици нема нових странака, *упркос што* је тако нешто формално омогућено (Ослобођење, 14987, 11. 3. 1990, стр. 5. додатка) итд.

2.1.2. Субординацијски везнички систем савременог српскохрватског језика усложњава се и преко учешћа другог типа прилошких израза: преко прилошких израза насталих уланчавањем неке од лексема апстрактне семантике у зависном падежу (а то су најчешће лексеме што номинују или подразумевају значење неке од семантичких категорија) и демонстративне замјенице као конгруентног атрибута уз ту

именицу, као нпр.: у том случају, с тим циљем, с том намјером, под тим условом, и сл. При творби сложеног везника преко овог типа прилошких израза обавезно долази до редуковања демонстративне замјенице, тако да везник настаје уједињењем падежног облика апстрактне именице и само општесубординацијског везника да (уп.: с том намјером → с намјером да; у том циљу → у циљу да; под тим условом → под условом да, итд.). Будући да се у лексичком значењу именице редуплицира значење или основна семантичка компонента значења зависне клаузе, овакви су сложени везници такође увијек једнозначни, с тим да је овај тип стварања нових везника карактеристичан првенствено за категорије погодбе и финалности (интенционалности). Заправо, оваквом су начину богаћења везничког система подложне категорије које на наведени начин формирају прилошке изразе, што опет потврђује тезу да су начини и могућности богаћења везничког субординацијског система директно овисни о броју и могућностима творбе прилошких израза за дату категорију.

- (5) Искидаш га на комаде, с намјером да га усмртиш, а тек доцније откријеш да си га на тај начин заправо — умножио! (Вешовић, 145); Савез комуниста Србије покреће политичку иницијативу и најширу друштвену акцију с циљем да се успоставе и законитост и функционисање институција у складу с улогом правне државе (Политика, 27430, 17. 2. 1990, 1); Дијалектичар »посматра опште принципе у односу на ствар« у настојању да се избори за истину саме ствари (Финци, 29); ... разумљиво је да многа од тих гласила, у жељи да не буду једностраначки усмјерена, настоје да се ослободе тог патрона (Недјеља, I, 3, 11. 3. 1990, 11); Као члан бројних редакција иностраних часописа за роботiku, лако обезбјеђује објављивање Мањиних, Весниних... и ко зна још чијих резултата научних, под условом да постану »наши резултати« (Вешовић, 62); ... ниједан од ових проблема није несавладив, под условом да се Њемачка буде досљедно држала свог »пакета мјера« (Недјеља, I, 3, 11. 3. 1990, 49) итд.

2.1.3. Сви досад спомињани сложени субординацијски везници, као и сви неспоменути истога типа, формирани су као конкурентна језичка средства номинације одређеног логикосемантичког односа у окриљу семантичких категорија што у језику имају специјална средства изражавања и на нивоу зависносложене реченице. (Та средства су прости или претходно створени сложени везници). Богаћење везничког система у оваквим је случајевима (будући да су му исходиште по правилу научни или административно-правни стил) потакнуто најмање двама разлозима: а) најприје тежњом тих стилова за прецизнијим, једнозначнијим изражавањем дате семантичке категорије или неке њене семантичке нијансе (као што је, на примјер, случај с узрочним везницима захваљујући томе што, којим се увијек обиљежава позитивни узрок;

из једноставног / простог разлога што којим се увијек изражава најочигледнији основни узрок; на основу тога што који обиљежава само узрок типа критериј, и сл.¹⁰, или б) разлозима структурно-стилистичке природе, јер постојање већег броја синонимних везника, с једне стране, омогућује избор (а сваки је избор ствар стилистике), а с друге, постојање слоужених везника омогућује и боље, »компактније« структурирање вишеструкосложене реченице с координираним низом семантички истородних зависних клауза. Кад се прва клауза координираног низа зависних клауза уведе слоуженим везником свака од наредних у низу може се увести само експликативним везником *што* или *да* који своју једнозначност ту захваљује подразумевачујућој и лако уочљивој вези с катафорским прилошким изразом у склопу слоуженог везника прве од семантички истородних клауза (које све на неки начин експлицирају садржај катафорског елемента у склопу једини пут наведеног, а сваки пут подразумијеваног, слоуженог везника). Тиме се постиже и боља структурна међузависност међусобно координираних зависних клауза, а самим тим и стилска маркираност вишеструко слоужене реченице. За поткрепу наводимо само неколика примјера из »по себи« нестилогених текстова:

- (6) *С обзиром на то да омогућава побољшање интелектуалних резултата и да је користан за здравље, поподневни починак заслужује да подсетимо на њега (Ослобођење, 14966, 18. 2. 1990, 8); Због тога што је тужбаличка комуникација у епитафима преображена, транскрибована, што је изгубила своје специфичне ритмичке облике, не може бити речи о епитафима-тужбалицама у правом смислу (Чоловић, 42); У Жељезничару нису незадовољни из простог разлога што су имали три тешке утакмице и што је утисак знатно бољи од постигнутих резултата (Ослобођење, 14981, 5. 3. 1990, 11); Унаточ томе што нам се понекад не допадне ова или она гарнитура, или што у својој машти замишљамо идеални намјештај, или што прижељкујемо прави стилски амбијент, морамо прије свега да мислимо на то како да помоћу намјештаја што боље организујемо живот своје породице у датим условима (Ослобођење-Магазин, 22. 2. 1990, 22) итд.*

2.1.4. Осим што се на овај начин проширује број изражајних средстава за језички већ оформљене категорије, што је и најчешћи случај, — пошто је систем синтаксичких категорија (иако он као ни систем мисаоних категорија који му је у подлози не може бити »затворен«) ипак на неки начин ограничен могућностима изражајних средстава којима дати језик располаже, — богаћење везничког система мо-

¹⁰ О семантичкој вриједности сваког од узрочних везника у систему узрочних јединица српскохрватског језика в. у М. Ковачевић, *нав. дјело*.

же бити условљено циљем да се створи посебно изражајно средство за дотад »неграматикализовану« семантичку категорију (тј. семантичку категорију која није имала посебних средстава изражавања на датом језичком нивоу или чак у језику уопште). С тим се циљем у савременом српскохрватском језику може повезати настанак, на примјер, сложеног везника с *тим што/да*, као везника којим се уводе искључиво зависне *клаузе са спецификативним значењем*.¹¹ А то значење подразумемијева комбинацију семантичких компоненти адверзивног и пропратнооколносног значења. Дакле, двају значења што се на нивоу реченице изражавају искључиво независнословеном реченицом, док се ново, спецификативно настало у резултату комбиновања семантичких компонената двају наведених везује само за зависнословене реченичне структуре. На примјер:

- (7) ...реалан облик и облик који се граматички-творбено конструира прилично су различити, *с тиме што* је граматички облик још рјеђи (Анић, 69); Бака и мајка могу се на талијанском свађати и љутити, мајка и њезина кћи (унука) на талијанском разговарају само у лежерним ситуацијама и о угодним стварима, *с тим што* унука располаже само репликама (Анић, 44); У изјавама саучешћа и захвалности преовлађује информативна страна текста, *с тим што* су поруке саучешћа редовно кратке... (Чоловић, 102); Предлог би ипак требало прихватити, *с тим да* се иде на ширу јавну расправу (Политика, 26860, 16. 7. 1988, 15); Промјене у основном образовању односе се и на продужење школовања са осам на десет година, *с тим да* се обавеза уписа помјера са седам на шест година (Ослобођење, 14992, 16. 3. 1990, 9) итд.

2.2. Разматрани начини богаћења система субординацијских везника српскохрватског језика повезани су или с катафорском употребом прилошких израза или с »експликацијом« клаузом лексема апстрактне, најчешће категоријалне семантике. Тако је с обзиром на анафорску и катафорску употребу успостављена опозиција улога демонстративне замјенице *то*: анафорска је употреба готово искључиво везана за стварање лексичких конектора као верификатора семантичког међуодноса садржаја реченица у тексту или садржаја клауза у координираној независнословеној реченици, док је катафорска употреба основ стварања нових сложених субординацијских везника. Из тог се, међутим, не може извести правило о инкомпатибилности анафорске функције ријечи и граматичког значења субординације. Јер, постоје везничке субординацијске конструкције с анафорском ријечју у свом саставу (али то не може бити замјеница *то*). То су конструкције које се сас-

¹¹ О свим карактеристикама овог типа зависнословене реченице в. опширно у раду: М. Ковачевић, *Зависне реченице са спецификативним значењем*, Наш језик, XXVIII/3, Београд, 1989, 123—136.

тоје од приједлога или приједлошког израза уједињеног с генитивним обликом анафорски употрејебљене замјенице *што*,¹² као нпр.:

- (8) Дивац се послјије два дуела са Камингсом нашао на поду, *послије чега* га је Пет Рајли извео из игре (Ослобођење, 14971, 23. 2. 1990, 11); ... синоћ је речено да се још прикупљају одговарајући документи и чињенице, *након чега* ће бити могуће оцијенити да ли има и елемената за предузимање одговарајућих законских санкција (Ослобођење, 14983, 7. 3. 1990, 4); Ова стрелица је била упућена понајприје тренеру Ивићу, чији се опрезни стил не допада Французима, *због чега* су трибине »Парка принчева« све празније (Ослобођење, 14971, 23. 2. 1990, 12); Заиста, пишући »Пуатје« и слично врло се мало приближавамо француском изговору, али се грубо удаљавамо од писаног облика, *због чега* овакве транскрипције делују ружно и неприродно (Политика, 27437, 24. 2. 1990, 12); Посљедњи дио књиге говори о ... школовању одређеног броја људи у руским школама, али и о отварању и раду школа у Босни и Херцеговини, *на основу чега* се може вредновати, између осталог, и руски допринос у развоју босанскохерцеговачке културе и образовања (Ослобођење, 14958, 10. 2. 1990, 15); Са ширењем права и слобода истовремено су предузимане мјере и стварани услови да се та права заштите, *у циљу чега* се проширује надлежност постојећих и стварање нових судова (Одјек XLIII/3, 1—15. 2. 1990, 26) итд.

Захваљујући једнозначности приједлога или приједлошког израза у свом саставу, наведене су везничке конструкције једнозначни номинатори логикосемантичког односа садржаја клауза којим предодређују и граматички субординацијски однос. Тако је на семантичком плану функција овог типа везничке конструкције идентична оној што је имају лексички конектори, посебно у окриљу независнослужене реченице (2). Структурно-граматички, међутим, између ових (8) и лексичких конектора постоје битне разлике. Иако су оба типа конектора семантички верификатори анафорског типа (јер су супституенти садржаја претходне клаузе), односна замјеница *што* у склопу везничке конструкције (8) доноси овом типу конектора и граматичко значење субординативности, па га сврстава у групу граматичких, док су лексички конектори и у дискурсу и у саставу независнослужене реченице само верификатори семантичког међуодноса реченица односно клауза; увијек су, дакле, лишени граматичке компоненте — како субординативности тако и координативности.

Сложени везници с релативном замјеницом *што* у свом саставу (8) у систему семантички истородних везника (тј. везника који обиљежава-

¹² Употребљених, нормално, ван упитне и зависноупитне објекатске реченице, у којима наведене конструкције имају функцију прилошких упитних конструкција.

ју исти тип семантичке релације) имају специфично мјесто. Најприје по томе што због супститутивне анафорске ријечи у свом саставу (замјенице *што*) припадају скупу односних везивних ријечи. Та карактеристика предодређује другу: ови везници могу уводити зависну клаузу само у постпозицији. Али за разлику од већине супститутивних везивних ријечи које »траже« свој лексички или синтагматски корелат у структури управне (основне) клаузе, ове везничке конструкције (8) немају посебног корелата него се односе на цио садржај управне клаузе — тако да творе искључиво структурно отворени тип зависносложене реченице.¹³ Тиме је објашњива и употреба замјенице *што*, а не замјенице *који*, у склопу ове везничке конструкције: јер се у српскохрватском језику за увођење слободних, »некорелативних« односних реченица користи искључиво замјеница *што*. Тако су релативност, анафоричност и творба структурно отвореног типа сложене реченице главне карактеристике ових везивних конструкција.

2.2.1. Све то, међутим, не може бити објашњењем питању *чему* овај тип конектора ако већ у језику постоје семантички истовриједни и чак с истим приједлозима најчешће преко катафорске замјенице то формирани везници (као нпр.: *због чега / услед чега:: због тога што / услед тога што; након / после чега:: након што; на основу чега:: на основу тога што; у циљу чега:: у циљу да*, и сл.), а уз њих још и прости везници којим се обиљежава исти тип граматичког и логикосемантичког односа. С обзиром на то, готово се само од себе поставља питање о потреби за овим типом везника (8). У покушају да допремо до одговора на њ, упоредимо најприје неколика типа структурирања истог садржаја:

- (9) Синоћ сам био јако уморан. *Због тога* нисам излазио из куће. Упознали смо се на рођендану. *Након тога* смо отишли у кафану.
- (9а) Синоћ сам био јако уморан *па због тога* нисам излазио из куће. Упознали смо се на рођендану *и након тога* отишли у кафану.
- (9б) *Због тога што* сам синоћ био јако уморан, нисам излазио из куће. *Након што* смо се упознали на рођендану, отишли смо у кафану.
- (9ц) Синоћ сам био јако уморан, *због чега* нисам излазио из куће. Упознали смо се на рођендану, *након чега* смо отишли у кафану.

Структурна варијанта (9ц), чије нас карактеристике овдје и заједно, најближа је варијанти (9б) с којом дијели исте семантичке и граматичке особине: и једна и друга потпадају под зависносложене ре-

¹³ О структурно отвореном (рашчлањеном) и структурно затвореном (нерашчлањеном) типу сложених реченица в. нпр.: В. А. Белошапкова, *Современный русский язык*, Москва, 1977, 219—234.

ченице (обилежене су, дакле, граматичким значењем субординације), а у обје је везивна конструкција номинатор исте семантичке релације садржаја клауза (узрочно-последичне, односно временске релације). Граматичко значење субординације што га варијацији (9ц) задаје везничка конструкција одваја ову од варијанте (9а) коју карактерише граматичко значење координације задато граматичким везницима *па* и *и*, а од варијанте (9) још и ниво језичке јединице (пошто је у (9) у питању везани текст или дискурс као језичка јединица, а у осталим случајевима у питању је сложена реченица). Међутим, по неким својим структурним и семантичким карактеристикама варијанта (9ц) много је ближа структурним варијантама (9) и (9а) неголи варијанти (9б). Наиме, у свим њима — и у варијанти (9ц) и у (9а) и у (9) — везничка конструкција у свом саставу има експлицирану или подразумевајућу анафорску ријеч. Присуство анафорске ријечи условљава исту перспективизацију садржаја реченица односно клауза у све три варијанте: ако је то, нпр. однос узрока и посљедице, онда обавезно прво узрочни па онда посљедични садржај. Конструкција (9ц) од двију осталих разликује се по томе што је она носилац и граматичког значења субординације па улази у састав субординацијских везника, док конструкције (9) и (9а) карактерише одсуство граматичког садржаја и координације и субординације па не улазе у састав реченичних везника. А та је диференцијална црта посљедица карактеристика замјеничког елемента у њихову саставу: замјеница *то*, наиме, никад сама не може имати улогу везника у структури реченице, док замјеница *што* то може. Зато замјеница *што* и као анафорски супституент може улазити у састав субординацијског везника, док замјеница *то* анафорски употребијелна не омогућује творбу сложених субординацијских везника (него једино онда кад има катафорску функцију).

Од структурне реализације (9б) с којом дијели исто граматичко значење — значење субординације — варијанта се (9ц) разликује по обрнутој перспективизацији садржаја: оно што је садржај управне клаузе у (9б), то у (9ц) постаје садржај зависне, и обрнуто.

Тако, на примјер, садржаји с везничком конструкцијом због тога што и свим узрочним везницима имају обавезан распоред: у основној клаузи посљедица, а у зависној узрок; а садржаји повезани конструкцијом због чега распоред: у основној је клаузи узрок, а у зависној посљедица. Тиме се показује да везничка конструкција због чега условљава перспективизацију коју имају независнослужене реченице или пак сложене реченице с посљедичном зависном клаузом.¹⁴

Вјероватно је та обрнута перспективизација садржаја клауза у односу на перспективизацију што је захтијевају прави и преко катафор-

¹⁴ Зато ове конструкције и улазе у систем *посљедичних*, а не *узрочних* везника. О мјесту наведене конструкције у систему посљедичних везника српскохрватског језика види у: М. Ковачевић, *Консекутивне конструкције у данашњем и Вуковом језику*, Гласник Црногорске академије наука и умјетности, Књ. 8, Титоград, 1988, 177—193.

ски употребељених прилошких израза створени сложени везници — разлог формирању овог типа (8 и 9ц) везника. Тамо, наиме, гдје контекстуална укљученост сложене реченице намеће распоред садржаја коме се »противе« постојећи субординацијски везници и гдје се тај садржај жели изразити зависносложеном реченицом као структурно-семантички кохерентнијом јединицом од независносложене, тамо се намеће потреба за једнозначним везивним средством као номинатором датог типа логичкосемантичког односа са контекстуално задатом перспективизацијом садржаја.

2.2.2. И односне се везничке конструкције (8) стварају у окриљу научног, административно-правног и публицистичког стила, најчешће проширујући систем већ формираних везника одређених категорија (по правилу узрочно-посљедичне, временске и циљне), с тим да могу бити створене и с циљем да се субординацијски уобличе дотад »несубординацијске« категорије. Тако се, на примјер, значење пропратне околности на нивоу реченице у српскохрватском језику увијек изражава или дискурсно (10) или независносложеном реченицом (10а), при чему је верификатор тог значења увијек лексички конектор *при том*. Насупрот томе стоји чињеница да се значење пропратне околности на нивоу просте реченице изражава и субординацијским јединицама.¹⁵ Ту неграматичку неподударност јединица на нивоу просте и сложене реченице разрјешава везничке субординацијске конструкције односног типа *при чему*, (106) чија је семантичка улога подударна улози лексичких конектора у (10) и (10а):

(10) Својим привидним незнањем Сократ наводи своје саговорнике ка умном заједништву. *При том* остаје проблематично да ли су Сократова питања и сва његова жеља за знањем утемељени на знању незнања (Финци, 67) итд.

(10а) Предсједништво Републичког одбора СУБНОР-а Хрватске данас је усвојило ставове и оцјене о митингу на Петровој гори и *при томе* се посебно оградilo од дијелова говора Душана Пекића (Ослобођење, 14986, 10. 3. 1990, 24) итд.

(106) Специјалност Семјуела Лојда била је конструисање тешких рјешења, *при чему* је користио низ логичких, психолошких и визуелних трикова (Политика, 26869, 25. 7. 1988, 14); Они (епитафи — М. К.) највише говоре о мртвима, *при чему* се евоцирају њихове врлине и инсистира на тежини претрпљеног губитка (Чоловић, 23); Али, таква позиција подразумијева изграђену цјелокупну пирамиду оног што се назива демократско друштво, *при чему* је јавност те мељ те пирамиде (Недјеља, I, 3, 11. 3. 1990, 11) итд.

¹⁵ О падежним конструкцијама са значењем пропратне околности в. у: М. Радовановић, *Именица у функцији кондензатора*, Зборник за филологију и лингвистику, XX/2, Нови Сад, 1977, 92—98.

Везничка конструкција *при чему* с увијек примарно пропратнооколносним значењем често је замјењива конструкцијом с *тим што/да* која има спецификативно значење, што је и нормално ако се зна да је пропратнооколносна семантичка компонента једна од основних конститутивних компоненти значења спецификативности (које је сложенија категорија од значења пропратне околности, па се никад на њ и не може свести).

2.3. Из свега се реченог могу извући неколика општија закључка:

а) Усложњавање субординацијског везничког система, а самим тим и система зависносложених реченица савременог српскохрватског језика, долази из специјалних стилова стандардног језика, посебно из научног и административно-правног стила. Богаћење везничког система у директној је вези с богаћењем система приједлошких и с њим повезаног система прилошких израза српскохрватског језика. Систем је прилошких израза основ богаћења система везничких конструкција.

б) Разлози усложњавања везничког субординацијског система налазе се у карактеристичним особинама функционалних стилова унутар којих се и стварају нови везници. Основни је разлог богаћењу везничког система тежња за прецизнијим изражавањем неког значења или нијансе значења, или пак тежња за стварањем језичке јединице за изражавање »нове« језичке категорије, дотад изражаване описно.

ц) Усложњавање везничког система преко прилошких израза остварује се на два начина: или 1. срастањем катафорски употријебљеног прилошког израза с експликативним везником *што* односно *да*, при чему катафоричка замјеница *то* може бити било обавезни било редундантни елемент сложеност субординацијског везника, или 2. срастањем експликативног везника *да* с апстрактном именицом из (другог типа) прилошког израза, при чему се обавезно елидира демонстративна замјеница *што* је била у саставу прилошког израза. Први је начин творбено много продуктивнији од другог.

д) У савременом српскохрватском језику новија је појава употреба субординацијских везничких конструкција насталих срастањем једнозначног приједлога односно приједлошког израза и генитивног облика анафорски употријебљене замјенице *што*. Чини се да је употреба овог типа везничке конструкције ограничена само на номинацију семантичких односа који се могу подвести под логички однос импликације (узрочно-последичних, финалних и односа временске сукцесивности), што није ни чудно ако се зна да је основна одлика расправљачких текстова (у којима се по правилу и појављују ове везничке конструкције) управо тежња за досљедном реализацијом узрочно-последичне везе садржаја.

Употреба овог типа везничких конструкција — и поред тога што у језику и нивоу сложене реченице постоји немали број семантички еквивалентних језичких јединица — условљена је прије свега тиме што оне омогућују перспективизацију садржаја двију клауза обрнуту од перспективизације што је задају други семантички еквивалентни везници.

ERWEITERUNGSTENDENZEN IM BEREICH DER MODELLE DER
SUBORDINIERENDEN NEBENSÄTZE IM SERBOKROATISCHEN

Resümee

Einer der für den heutigen Zustand der modernen serbokroatischen Sprache charakteristischen Prozesse ist auch die Erweiterung des Modells im Bereich der subordinierenden Nebensätze. Die Erweiterung als Bereicherung aufgefaßt, deren Ausgangspunkt Spezialstile der Standardsprache sind, und Gründe dafür: des Bestreben nach einer präziseren Ausdrucksweise eines bestimmten Typs, Untertyps, bzw. der Nuance einer Bedeutung, oder das Formieren eines grammatischen Mittels zu der bis dahin deskriptiv ausgedrückten semantischen Kategorie. Die Bereicherung des Systems der subordinierenden Konjunktionen als einer Grundlage des Systems der Modelle steht in direkter Verbindung mit der Bereicherung (der Erweiterung) des Systems der adverbialen Ausdrücke. Bei der Entstehung neuer subordinierender Konjunktionen partizipieren adverbiale Ausdrücke auf drei Weisen: a) in eine zusammengesetzte Konjunktion wird der ganze, ausschließlich kataphorisch verwendete adverbiale Ausdruck übernommen, indem er mit der explikativen Konjunktion *što* oder *da* verschmilzt (z. B. *zbog toga što*, *zahvaljujući tome što*, *i pored toga što*, *radi toga da*, *s tim što/da* usw.), b) ein Demonstrativpronomen im Gefüge des adverbialen Ausdrucks, der ein Teil einer zusammengesetzten Konjunktion ist, wird obligatorisch oder fakultativ reduziert (z. B. *nakon što*, *bez obzira (na to) što*, *s obzirom (na to) da*, *uprkos (tome) što* usw.), c) adverbiale Ausdrücke, die die Lexeme beinhalten, die die Bedeutung eines Nebensatzes replizieren oder voraussetzen, verschmelzen nur mit der Konjunktion *da* in eine zusammengesetzte Konjunktion, so daß es unbedingt zur Reduzierung des Demonstrativpronomens aus dem adverbialen Ausdruck kommt (z. B.: *pod tim uslovom* → *pod uslovom da*; *s tim ciljem* → *s ciljem da*; *u toj želji* → *u želji da* usw.).

Ein besonderer struktureller und generativer Typ der zusammengesetzten subordinierenden Konjunktion ist derjenige, der aus einer eindeutigen Präposition und dem anaphorisch verwendeten Pronomen *što* im Genitiv besteht, aber außerhalb des Fragesatzes und des indirekten Fragesatzes (z. B.: *zbog čega*, *na osnovu čega*, *radi čega*, *u cilju čega* usw.). Gründe für die Bildung dieses Typs der subordinierenden Konjunktion ist die textuale Bedingtheit der Perspektivierung des Inhalts eines Satzgefüges, aber einer den semantisch äquivalenten Konjunktionen unangemessenen Perspektivierung.